

Лех МРУЗ, Степан ПАВЛЮК

ПИТАННЯ, РОЗДУМИ, СУМНІВИ
(розмова про охорону
нематеріальної культурної спадщини)

Розмова між професором Лехом Мрузом — директором Інституту етнології та культурної антропології Варшавського університету, доктором габілітованим, та професором Степаном Павлюком — директором Інституту народознавства НАН України, доктором історичних наук, академіком — про значення нематеріальної культури в сучасних етнічних процесах.

© Л. МРУЗ, С. ПАВЛЮК 2012

Розмова була записана на диктофон у середині лютого 2012 р. в Інституті народознавства НАН України у Львові. Приводом до розмови стала наукова конференція, яка в червні 2011 р. відбулась в Музеї народної культури в Венгожеві (на північному сході Польщі). Темою цієї конференції було питання, як зберігати нематеріальну культурну спадщину і що саме слід зберігати? У конференції брали участь обидва співрозмовники. Тоді ж виник проект проведення спільних досліджень у цьому регіоні Польщі. Розмова перегукується з тією зустріччю і є також спробою роздумів над основними питаннями, що виникли під час конференції і є засадничими для усвідомлення та втілення у життя ідей ЮНЕСКО.

Лех Мруз:

Основна проблема, про яку маємо поговорити або над якою слід задуматися — наступна: якщо згідно з новими ідеями і проектами ЮНЕСКО, згідно з його директивами, маємо оберігати нематеріальну культурну спадщину, маємо зберігати традиції, то засадниче питання звучить наступним чином: що є тією традицією, яка підлягає охороні, що слід визнати спадщиною, яка підлягає охороні? У випадку, який нас найбільше цікавить, принаймні з огляду на місце проведення конференції, є питання охорони культурної спадщини національних меншин, наприклад, українців у Польщі. Що прийняти як українську культурну спадщину, яку потрібно оберігати, що визнати традицією, яка потребує охорони, що є цією традицією? Згідно з офіційними даними в Польщі живе близько 300 тис. польських громадян, які є українцями. Вони живуть розпорошено, розселені по різних регіонах Польщі. В основному проживають на тих територіях, з яких їх виселили в рамках акції Вісла чи під час пізніших переселень з Грубешівського повіту. Є й чимало українців, які просто працюють у Польщі, — легально чи нелегально. Тобто це чисельна спільнота, а значна частина сучасних мешканців Польщі — це українці. Задумаймося над питанням, як зберігати і що зберігати, якщо йдеться про їхню національну культуру. У зв'язку з цим моє перше запитання до Вас, пане Степане. Хто повинен зберігати культуру українців у Польщі? Українці чи поляки, що потрібно зберігати, що віднести до культурної спадщини українців у Польщі?

Степан Павлюк:

Безумовно, виходячи із фундаментальної частини, якою є традиційна культура, через сферу якої людина ідентифікує, задіюючи механізм пам'яті, до свого етнічного походження. І це є базова засада буття людини. Адже де б вона не знаходилася: чи на етнічній території, чи в різних політичних ситуаціях — потрапляє в іноетнічне середовище в іншій державі і як її громадянин, але з нею залишається весь спектр традицій материнської культури. І, безумовно, що позиція ЮНЕСКО полягає у тому, щоби теперішнє покоління передало наступним поколінням великий духовний спадок, який повинен бути збережений. Бо, насправді, у традиційній культурі, ми ж знаємо дуже добре, фокусується весь спектр етнічного середовища: поведінки, культури, спектр буття людини. І ось в тих умовах, про які Ви мене питаєте, про те, хто цим має займатися в межах своєї національної держави — це один аспект, а в ситуації, коли люди опинилися в іноетнічному середовищі, зокрема у Польській Республіці, то створення сприятливих умов не тільки для збереження, але й розвитку національної автентики, повинна взяти на себе польська держава, щоби особа пам'ятала про своє походження. І це важливо. Ми з Вами, вчені, гуманісти, ми хочемо, щоби людині завжди було комфортно із батьківською традиційністю. І ми це пропагуємо. Пропагуємо, щоби влади: чи місцеві, чи загальнодержавні формували середовище комфорту буття тієї чи іншої людини. Українці в Польщі, які опинилися в надто складних політичних обставинах у середовищі польської нації, є конституційними громадянами Польщі, а за походженням — українці. І вони себе на сьогоднішній день, через десятки років, саме так ідентифікують, принаймні переважна більшість. Хто має цим займатися? Знову сам себе запитую. Безумовно, що місцеві влади. Місцева політика повинна бути зорієнтована, щоби національним меншинам дати можливість в польському середовищі відчувати себе затишно, незалежно від національного походження, щоби залишилися не враженими етнічні почуття через некоректність ставлення до них. А навпаки, щоби оцей естетичний комфорт залишався дуже високим, піднесеним. В тих обставинах, коли Україна оформилась як незалежна держава, то вже мусить бути інша філософія,

інший підхід української влади щодо збереження етнічної ідентичності українців в Польщі і поляків в Україні, розробляючи міждержавні програми.

Лех Мруз:

Ви зараз торкаєтесь дуже важливого питання. Це проблема, якої ані Ви, ані я не вирішимо, натомість і Ви, і я повинні про це говорити. Властиво, це питання я назвав би засадничим. Я цілком погоджуюся з тим, що охороною спадщини, охороною пам'яті українців в Польщі повинні займатися і Польща, і Україна. Польща — тому, що вони є громадянами Польщі, але навіть якби ще не мали громадянства, то все-таки є людьми, які мають власну культуру, власну віру, власні ідеї, і держава, в якій вони живуть, повинна допомагати їм зберігати те, що є для них важливим виразником їхньої культури, їхньої національної ідентифікації. З іншого боку, повинна також займатися цим і Україна; і це очевидно — бо то є також українці, хоч і проживають за межами української держави. Адже держава повинна дбати про своїх співвітчизників, про тих, хто ідентифікує себе з тим, що українське, навіть якщо є громадянином не України, а іншої держави. Цілком погоджуюся з Вами в цьому питанні. Проте з цим пов'язана певна істотна проблема. Властиво, політики, і не тільки політики, а й учені з різних причин інколи піддають сумніву чийось етнічну приналежність, чийось національну ідентифікацію. Наведу приклад, який мені найкраще відомий, адже йдеться про поляків у Віленському краю — тобто на території, яка до 1939 р., тобто до вибуху II світової війни, входила до складу Польщі, а тепер є частиною Литовської Республіки. Питання, якого я торкнувся в одній зі своїх публікацій, стосувалося тієї самої проблеми, з якої ми розпочали нашу розмову, а саме, хто повинен піклуватися про збереження пам'яті, власної культури поляків у Віленському краї? Поляки чи литовці, чи може і поляки, і литовці? Видається очевидним, що повинна і Польща, і Литва, але серед литовців, а також литовських вчених є багато таких, які вважають, що насправді то не поляки, а литовці, які колись зазнали полонізації. Тим самим відкидають їх самоідентифікацію, їх почуття національної ідентичності. У зв'язку з цим і внаслідок такого підходу до проблеми вважають, що не потрібно зберігати їхню культуру, а слід їх повернути у лоно литов-

ської культури. Можливо, так є і в Україні, бо в деяких українських публікаціях знаходжу подібні думки і схожий спосіб мислення, коли йдеться про осіб, які вважаються поляками, особливо мешканців сіл, що то були українці, люд руський, який колись зазнав колонізації. Підходимо, отже, до засадничого питання, яке з одного боку стосується сучасної науки, а з другого — свідомості людей, їх ідентифікації. Якщо вони вважають себе поляками, то не можна їм говорити «ви не є ними, ви не є поляками, бо колись ваші пра-, пра-, прадіди були українцями чи русинами». Сучасна наука — культурна антропологія, етнологія, соціологія — одноставно визнає першість і роль самоідентифікації, власної декларації своєї ідентичності. Якщо хтось вважає себе поляком, то це потрібно враховувати. Так само, як хтось — незалежно від того, яке він носить прізвище, Мокрий, Підкова чи Мокрицький, Підковський — хто живе в Польщі і вважає себе українцем. Не можна йому говорити: «Але ж твої пра-, пра-, прадіди були поляками, але оскільки жили на Холмщині, в українському оточенні, українізувалися, і ти став українцем, але насправді ти поляк, бо твої предки були поляками». Це його вибір, він має право бути українцем, якщо так вибирає, знає мову, історію, культуру, ідентифікує себе з цим народом, хоч живе в іншій країні. Це ж так само, як з багатьма емігрантами в Америці. Багато приїжджих з Європи, які емігрували з сучасної України чи Польщі і живуть у Сполучених Штатах, є просто американцями. І не можна сказати: «Ти українець», навіть якщо його прадіди були українцями. Бо він є американцем і має право на такий вибір. І не можемо йому наказати бути українцем чи поляком, якщо він себе таким не вважає. Подібно як не можна сказати «ти американець», якщо, будучи, напр., представником третього покоління емігрантів, він і надалі вважає себе українцем, хоч народився в Америці, як і його батьки. Повертаюся тепер до того питання, на яке звернув увагу трохи раніше. Як вирішити цю проблему, як потрібно вчинити, якщо мешканці України чи Литви говорять про себе: «Ми поляки», або люди, які живуть в Польщі, говорять про себе «ми українці», і чекають, щоб державна влада допомагала їм бути тим, ким вони самі себе вважають. Як потрібно вчинити, що робити в ситуації, коли знайдеться політик чи вчений, який скаже: «Неправда,

це колонізовані українці», або «Це українізовані поляки, колонізовані литовці» і так далі, і так далі.

Степан Павлюк:

Безумовно, це знову ж питання, яке стосується і свободи людини, і її пам'яті. І це треба розглядати у двох площинах. Одна площина полягає в державній організації такого процесу, який би забезпечував самоідентифікацію в етнічному відношенні — хто він є. А в іншій — забезпечити особу повноцінною інформацією тих обставин, внаслідок яких ця особа чи особи змушені були покинути батьківську землю, у чому надається прерогатива вченим. І думаю, що будь-яке диктування — хто ти такий, звідки ти прийшов і так далі, є некоректним. Знову ж, наголошую, коректними є дати інформацію тій людині чи тому середовищу поляків, які є в Україні, чи українців у Польщі, — вичерпні довідки історичних обставин. Ми зобов'язані мінімізувати виникле, чи кимось спровоковане якесь непорозуміння чи якусь надмірну драстичну оцінку тих чи інших подій. Ми повинні об'єктивізувати ці процеси українців, які опинилися ще раніше у часи, коли Галичина опинилася у складі Речі Посполитої: відбувалися дуже складні процеси і відбувався природний відбір у тих рамках політичного життя. І на сьогоднішній день нам треба дуже зрозуміло про це говорити, щоби і політики цим переймалися. І дуже важливо, на рівні урядів, вищих урядових чинників тієї чи іншої держави можна було знайти порозуміння. Часто-густо формуються дуже драстичні громадські структури, в яких є певний агресивний психологічний комплекс, який виражається неакуратною поведінкою чи не толерантним ставленням до пам'яті окремих історичних подій, що може вилитися у політичне протистояння, як це було у першій половині ХХ ст. Дискусії можуть переростати в агресію, а навіть в антагонізм. Наше завдання, при спільному дослідженні динаміки трансформаційних процесів традиційної культури українсько-польського порубіжжя, висвітлити якомога правдивіше тривале сусідство двох народів: українців і поляків. Щоб ми могли заакцентувати певні програми, певні наміри, щоби між нами зняти будь-які в агресивному плані непорозуміння. Ми можемо дискутувати і будемо дискутувати, але, скажімо, між нами, в часі вивчення всього спектру традиційної культури за нашою польсько-українською

програмою, яку ведуть вчені Варшавського університету та Інституту народознавства НАН України вже кілька років, у нас немає якихось невірних питань, в яких ми не можемо прийти до їх спільного означення. І тому акцент ЮНЕСКО на те, щоби кожне суспільство забезпечило максимальне збереження нематеріальних, духовних цінностей не лише корінного народу, але й національних меншин. Тому ми маємо максимально дати чітку програму для реалізації цього гуманістичного руху і акцентувати увагу на те, щоби ці люди могли пізнати своє минуле через духовну сферу, що є вагомим для наших народів, оскільки певна частина етнічних поляків оселилась в Україні, а українців — в Польщі. Власне, напрацювати методичні підходи для реалізації пропозиції від ЮНЕСКО на збереження нематеріальних вартостей народних традицій і вишукати засоби для їх повернення у живе побутування уже здійснили спробу під час міжнародної конференції, яку організував Інститут етнології та культурної антропології Варшавського університету, яка відбулась у м. Венгожеві (Польща). Учасники конференції навели багато прикладів живого побутування народнопісенної культури українців при різних сімейних урочистостях, забавах, календарних традицій тощо.

Лех Мруз:

Отже, підходимо до наступного питання, чи наступної проблеми, над якою слід замислитися. Це не просте питання, навіть коли йдеться про охорону польської культурної спадщини в Польщі, а, безперечно, воно ще більше ускладнюється, коли йдеться про охорону нематеріальної спадщини українців у Польщі. Підходимо тут до питання, що таке традиція і як потрібно розуміти цей термін. Бо оскільки говоримо про охорону культурної спадщини, то тим самим говоримо про охорону традицій. Ключовим моментом, що пов'язаний з проблемою охорони нематеріальної спадщини, є відповідь на запитання, чим є нематеріальна спадщина, якою є ця нематеріальна традиція? Адже відомо, що те, що наші батьки вважали традицією, було чимось іншим, ніж те, що вважаємо традицією ми. Це було щось інше. Традиція інакше виглядала для наших дідів, щось інше вважалося традицією, ще інакше розуміли традицію наші прадіди, ніж ми сьогодні розуміємо традицію і значення цього терміна. Виразно це бачимо, коли звер-

немося до пам'яток XVII чи XVIII ст., або до найстаріших етнографічних праць. Якщо собі це усвідомимо, то стає очевидним, що традиція є явищем динамічним, що вона не є чимось стабільним, завжди таким самим. Це не є незмінний зразок, такий як зразок метра виконаний з іридію і платини, що знаходиться в Севрі під Парижем; незалежно, на якій географічній широті, незалежно, в якому столітті, — метр має бути завжди такий самий, як його зразок. А традиція є динамічна. Як тільки це усвідомимо, з'являється запитання — як зберігати те, що є динамічне, що змінюється? Також засаднича проблема — повертаючись до раніше поставленого питання — пов'язана з українською громадою. Українці, які зараз мешкають у Вармії і на Мазурах, а серед них також ті, що з околиць Венгожева, з'явилися тут кілька років після закінчення війни в Польщі. Вони не приїхали сюди добровільно — були примусово переселені в результаті історії, яку ми знаємо. Вони привезли з собою різні традиції — бо одних переселено з Холмщини, з Грубешівського повіту, інших — з Лемківщини, одних безпосередньо на Мазури, а інші були спочатку в Легніці, у великому російському осередку, бо це було місто радянського гарнізону, ще інші якийсь час, переважно кілька років, мешкали в Щеціні, чи в околицях Кошаліна. Потім — часом через кілька років проживання у тих місцях і в оточенні польського населення — вони приїхали сюди, до родичів, земляків, яких переселили з того самого села. Вони прибули сюди, коли вже могли переміщатися, після пом'якшення політики, яку провадили по відношенню до них. Почала поступово формуватися нова українська громада, якщо так можна сказати, новоукраїнська спільнота — в околицях Венгожева і в інших місцевостях Вармії і Мазур. Приїжджаючи сюди, поселяючись тут, вони привозили із собою різні традиції. Тепер — як знаємо з розмов та зустрічі в Венгожеві — вони хочуть взяти активну участь в акції охорони нематеріальної культурної спадщини. Виникає питання, чи ми повинні зберігати ті різні, привезені з різних місць традиції, визнаючи їх первинними, важливішими і більш автентичними, чи ж маємо зберігати ті нові традиції, вже тут створені, придумані. Адже створюючи на цьому місці нову спільноту, вони мали також створити і традицію, яка б їх об'єднувала. Живучи тривалий час у Вармії і на Мазурах, вони створили, при-

думали собі традиції, склали з тих різних елементів такий своєрідний конгломерат. Ця нова модель традиції є українською за мовою і свідомістю, а також з огляду на різні елементи духовної культури, фольклору, одягу і так далі. Але коли подивитися на сорочки, коли подивитися на костюми, в яких виступають українські колективи з Вармії і Мазур, то врешті бачиш, що то не є одяг із якогось конкретного регіону, з якого прибули їхні батьки. Це новий одяг, вигаданий, або зроблений на зразок побаченого на українському телебаченні. У зв'язку із цим виникає запитання, що в такому разі ми маємо зберігати, чи цю вигадану традицію, чи намагатися зберегти щось давніше, якісь зразки чи елементи, які лягли в основу нової традиції — яка для тих українців, що тут народилися і тут живуть, є традицією, а не те, що було традицією для їхніх батьків чи дідів. Це ключове питання — для тебе, для мене, для тих, хто є спеціалістом, чи таким вважається. Тому що чиновник, який відповідає за охорону культурної спадщини, відповіді на це питання не дасть, він скаже: «Потрібно зберігати традицію». Але яку традицію? Ми повинні їм сказати, допомогти усвідомити, наскільки динамічною і змінною є традиція. Проте, з іншого боку, насправді речником, чи тим, хто є компетентним у прийнятті рішень щодо цього питання, кажучи: «Для нас ось це є традицією», є місцеві українці. Навіть якщо і ти, і я знаємо, що вони цю традицію придумали, бо її елементи привезли з різних околиць і тільки тут зіпили ці різноманітні елементи, виробили нову традицію. Але для дітей тих найстаріших переселенців, навіть для середнього покоління, а може вже і для тих старших, ця нова традиція стала також їхньою традицією, бо стала виразником їх ідентичності. Набором тих ознак, що вирізняють їх від неукраїнського оточення. Виконанням щедрівок, які вже не походять з одного конкретного регіону, фольклорний колектив, що з'єднав різні мотиви й теми, і показує їх як українські, як українську традицію, а не регіональну, унаочнює роль та значення цієї вигаданої традиції. Так що ж таке традиція?

Степан Павлюк:

Знову ж, повертаємося до тих же маркерів, за якими людина визначає, хто вона є, якого етнічного походження. А вони виходять із глибинного процесу, які склалися в традиції. І та спільнота, яка опинила-

ся в Польщі, зокрема на Мазурах і в Вармії, принесла зі собою все те, що охоплювало їхнє повсякденне життя у рідному краю, безпосередньою на етнографічній території — Бойківщині, Лемківщині, Поліссі, Поділлі та ін. І вже у польському етнічному середовищі через декілька десятиліть до віками набутих культурних традицій залучались місцеві, творилась місцева еkleктика, з якої складалась нова якість, в нових обставинах. І тому на сьогоднішній день говорити, що традиція наших українців тепер в Польщі має бути така, як була, скажемо, на початку ХХ століття чи в кінці ХІХ, дуже складно. Відбулись надто динамічні процеси, які маємо визнати як закономірні. І відбувається, безумовно, еволюція традиційних елементів. Більш консервативною проявилася духовна, нематеріальна частина — обряди, ритуали, приказки, прислів'я, пісні, колядки, щедрівки, гаївки тощо, яка залишається етновизначальною основою, беручи до уваги ту обставину, що традиції у матеріальній сфері — одязі, харчуванні, архітектурі, виробничих навиках тощо, в силу багатьох сучасних тенденцій, зокрема зміни способу життя в різних аспектах, мають вектор на їх вгасання, а навіть і на зникнення. Отже, відбувається процес фіксації, коли польський етнічний елемент культурних традицій влітається у нововитворену традиційну канву, надаючи українцям психологічну стабільність і комфортність. І коли вони колядують, щедрують, гаївкують, коли відбувається традиційне весілля з латканками, але весільний одяг має вже інший вигляд, інший антураж — це не означає, що це є порушення традицій. Це їх еволюція, яка склалася в тих умовах, і хтось скептично може підкреслити, що: «Там воно вже не настільки традиційно, бо на Поділлі було інакше». Так, на Поділлі воно залишилося так, як було вдавнину, а в тих умовах воно уклалося саме так. Скажемо, зовсім інша еволюційна динаміка традицій була в українській еміграції в Канаду. По-перше, вони поселялись багаточисельними громадами, а, по-друге, — зовсім інше суспільно-культурне середовище — англо-франко-германське. Вони не були настільки близькими, як польсько-українські. І тому тут еволюція могла пройти швидше. Ми говоримо про процес традиційності, наскільки він набирає своєрідності в тих чи інших умовах соціального, політичного, культурного, громадського життя. Зокрема це стосується української меншини в Польщі. Я

розглядав фотографії цьогорічного фестивалю різдвяної обрядовості, що пройшов у м. Венгожеві, де зійшлося десяток колективів, котрі представили вертепи, колядки, щедрівки, строї. Духовна частина залишилася традиційною, оскільки колядки як народнописаний, фольклорний матеріал завжди зберігає свою предковичність, має синкретичний характер. Але сценічність колядницьких гуртів набрав відчутної видозміни. Скажімо, вертепи. Дійові особи залишилися ті, які були і є в Україні, але зазнали деяких змін костюмове оформлення. Зрештою, вертепи були в одному селі одні, а в іншому дещо змінені. Йдеться все ж про те, що в польському середовищі українці зберегли себе досить автентично. І ось тепер, колего, нам дуже вагомо, щоб той стан, про який йшлося, дати зрозуміти громадам, що польська влада, суспільство в цілому сприятиме позитивній тенденції на етнічну самоідентифікацію. Якщо люди хочуть себе зберегти, то ми повинні говорити про те, що це є позитивно. І якщо оці національні гурти, які залишилися в польському суспільстві, ідентифікують себе етнічно, та польські громади, які живуть в Україні, проводячи фестивалі польської традиційної культури, пісні, ідентифікуються як поляки, мене це тішить. Це означає, що люди в тому середовищі чують себе комфортно, їм нічого не заважає поводитися так, як поводитися їхні пращури. І в якій це інсценізації, з якою це еволюцією — це питання вже часу. І тому, ще раз наголошую, така конференція, як в Венгожеві, дала дуже багато для розуміння необхідності спільної праці на поприщі збереження етнічної традиційності своїх країн, які опинилися у інших етносередовищах, між українськими і польськими інтелектуальними елітами. Якраз вони повинні визначати настрій поведінки для політиків і урядовців у міждержавних відносинах.

Лех Мруз:

Це важливо, і я радий, що Ви, пане академіку, звертаєте на це увагу. До цієї теми повернемося, може, за якийсь час. Але виникає ще питання щодо того, що потрібно зберігати? Бо Ви свідомі того, що від Вас, від мене, від нас чекають експертного висновку, від українців в Польщі, від наших колег, чиновники, які розпоряджаються грошима для втілення у життя цих завдань, очікують, що їм подадуть список традицій, які мають бути збережені. А оскільки

ми знаємо, що традиція не є чимось незмінним, що це процес динамічний, ми зазначимо, що, наприклад, різні фольклорні колективи дивляться по телевізору виступи інших фольклорних колективів — українці, які проживають у Польщі, бачать українські колективи, але бачать і польські. І щось їм починає подобатися, і вони тоді говорять: «Ну, то і ми так зробимо, або щось подібне до цього». Зрозуміло, що це вже звернення до іншої, чужої традиції, але вона засвоюється, вплітається до своєї традиції. Очевидно, не можна сказати: «Ви не маєте на це права». Мають право — бо це природний процес зміни культури і поширення різних її елементів. Натомість для етнологів виникає проблема. Оскільки нам відоме походження запозичення, ми знаємо, звідки це з'явилося, з якого культурного контексту засвоєно. Два чи три роки тому під час польових досліджень, які ми проводимо разом з Романом Чмеликом, співробітником Інституту, яким Ви керуєте, ми заїхали до одного з монастирів на Покутті тут в Україні. В магазині при церкві, де торгують релігійною символікою та книжками, я з цікавості взяв у руки, щоб краще роздивитись, ікону Матері Божої Володимирської чи якусь іншу — точно не пам'ятаю. Я хотів побачити, чи це місцева ікона і де вона зроблена. З тильного боку було написано: «Зроблено в Китаї». Виявилось, що українські монастирі, чи, скоріше, самі продавці привозять їх з Китаю, бо там їх дешевше виготовляти — це продукт масової релігійної торгівлі. Таким чином, традиційне значення ікони принципово змінилося — вона стала своєрідною релігійною забавкою, а розташований поруч з церквою магазин — місцем торгівлі релігійними товарами. Я знаю, що такого типу явища існують і їх можна спостерігати з давніх пір. Монгольські купці до війни привозили з Ченстохови — місця, особливо шанованого римо-католиками в Польщі, — латунні фігурки Будди, бо були дешевші, ніж зроблені в Монголії; ці фігурки виготовлялися в численних майстернях єврейських ремісників у Ченстохові. Зроблені в монгольських буддистських монастирях були дорогими, а ті, що масово виготовлялися в єврейських майстернях, були дешеві, хоч не були виготовлені так старанно та витончено. Їх постачали не для храмів, монастирів, а для паломників, які приходили в монастир і могли собі дозволити це купити. Якби цю фігурку зробив місцевий майстер, монгольський чер-

нець, то вона навіть у деталях відповідала б канонічним зразкам, була б витончена і красива, але дорога. А масове виробництво єврейських майстерень в суперкатолицькій Ченстохові задовольняло потреби монгольських паломників, прихильників тибетського буддизму, які вирушали до буддистських монастирів. В описаному випадку, який мені довелося спостерігати в Західній Україні, де греко-католицька церква є важливою ознакою для ідентифікації в цій частині України, в магазині при церкві я знаходжу Матір Божу, зроблену в Китаї. Це, в певному сенсі, трагедія для національної культури — української, польської, чи якої-небудь іншої. З іншого боку, віддзеркалює і показує глобалізаційний процес та силу економіки, яка брутально втручається у сферу релігії.

Тепер повернемося до телебачення, до питання про телебачення і засоби масової інформації та їх роль. Безперечно, було б найкраще, якби ми могли донести до розуміння окремих фольклорних колективів та людей, які є носіями регіонального фольклору, що наслідування того, що з'являється по телебаченні, не є доброю ідеєю. Ну, але воно є і, напевно, буде й надалі. І тепер я повертаюся до основного питання. Якщо чекають від нас, професійних етнологів, укладення такого переліку явищ, які слід зберігати, то ми повинні спробувати щось з цим зробити. Я так розумію, що, оскільки йдеться про збереження національної культури, то слід створити відповідний реєстр, в якому зазначається, що, наприклад, в польській культурі потрібно зберігати картини Матейка, романські костели, а на Гуцульщині потрібно зберігати дерев'яні церкви, а в Києві — Печерську Лавру, і так далі, і так далі. Проте зі збереженням нематеріальної культурної спадщини справа складніша. Слово плинне, слово не матеріальне, його легко змінити. Тому підготовка списку — переліку обрядів, звичаїв, їх докладна каталогізація і опис насправді в певному сенсі є позбавленням життя чогось, що є динамічним і що ми хочемо раптово зупинити, наче зупинити час. Ми зупиняємо час, вирішуючи, що належить зберігати, і що не повинно змінюватися, бо якщо буде змінюватися, то наш список не матиме більше сенсу — бо ми повинні зберігати це в такій стандартній, затриманій в часі формі. Для мене як етнолога це свого роду дилема. Як етнолог, який не є етнологом з дев'ятнадцятого століття і який на додаток не є активістом якоїсь неоязичницької гру-

пи, що хотіла б повернути час, що давно минув. Я спостерігаю за явищами, сучасними явищами, які відбуваються на наших очах. Я теж хотів би, щоб Гуцульщина була такою ж, як у дев'ятнадцятому столітті, бо вона мені дуже подобалася. Але та Гуцульщина дуже змінилася, і я розумію, що насправді я знаю тільки її образ, переданий тодішніми авторами у відповідності до їх способу сприйняття і опису, але не знаю, якою насправді була тодішня Гуцульщина. Я хотів би, щоб Лемківщина була такою, яку я знаю з публікації Романа Рейнфуса з 30-х років ХХ століття, але вона, на жаль, вже не така. Як етнолог я знаю цю картину з літератури, але я мушу досліджувати, мушу описувати, пізнавати те, що є тепер. Це для нас істотна дилема: що ми як етнологія як наука маємо робити в цій ситуації, яку позицію маємо зайняти, коли політики або ті, що хочуть втілювати у життя дуже добру ідею збереження нематеріальної культурної спадщини, очікують від нас експертних висновків, очікують, що ми їм представимо список того, що потрібно зберігати.

Степан Павлюк:

Думаю, що з такого огляду матеріальна культура дуже еволюціонує. Зокрема, складно тепер канонізувати одяг як вагому складову традиційної сфери буття. Є театральні форми, є ансамблеві форми, де зберігаються традиційні елементи одягу, або й повна автентичність. А вже побутовий одяг, практично, уніфікований, і став таким, яким користується більшість населення. Будь-якими настановами повернути традиційність в одязі неможливо, залишилася музейна формула, де ми зберігаємо народні пам'ятки, а ще народна пам'ять. Щоразу підкреслюємо про їх естетизм, зручність, екологічні матеріали і все інше, що з тим пов'язане. Вже нічого не зміниш. А будівництво? Як би ми не хотіли зберегти ту ж українську чи гуцульську, чи карпатську церкву, яка є чудом, яка є дуже високої архітектурної якості, все одно вона буде еволюціонувати. Нові матеріали, нові простори, нове бачення, нові технології змінюють традиційність сакральної архітектури, залишаючи сталими канонічні вимоги. А як підійти до нематеріальних цінностей, до духовних, до свідомісних? Ось тут, я думаю, ЮНЕСКО неспроста наголосило на збереженні нематеріальних цінностей у первісному вигляді. Бо в духовній сфері, там, де виражається

словом і слово оформлене в певний жанр, — цю сферу необхідно канонізувати. Якщо є приповідка, приказка, пісня, якийсь сюжетний вигук, вербалізований плач, я думаю, нам треба максимально залишати їх незмінними. Так само як в церкві залишаються незмінними «Отче наш», молитва, катехичні вимоги, яких людина повинна дотримуватися, щоби бути християнином. Так само оці речі, словесні, вони обов'язково мусять мати певну вимогу до їхньої канонічності і до їхньої незмінності. Ми можемо їх в різний спосіб подавати — літературно, фольклорно, але та ж колядка, та ж гаївка, які вже в нас є тисячолітніми, вони повинні залишитися такими. Вони несуть оцю енергетичну наповненість, якусь духовну виразність, пристрасність через цілісну канву, через цілі століття, через десятки-десятки поколінь. Я думаю, пане професоре, що нам треба в цій частині більше підкреслити у наших програмах досліджень. І на телебаченні, і на радіо, в інших сферах, наголошувати на sacramentalному змісті і естетичній потребі у повсякденному житті сучасної людини.

Лех Мруз:

Це, на мою думку, важлива ідея, або така, з якою можна було б погодитися. Якщо приймемо, що те, що є культурною спадщиною, має бути якимось чином внесене до реєстру цінностей, що підлягають охороні, описане, і має бути передане в процесі навчання, наприклад, у школі чи університеті. Якщо не викликає у нас сумнівів чи якщо ми погоджуємося, що, наприклад, описуючи романську архітектуру, ми описуємо її в певній класичній формі. Хоча й знаємо, що романські костели теж трохи відрізнялися, тому що один був збудований на горі, другий в долині, третій — десь там на рівнині. Будівельний матеріал часом також відрізнявся. Якщо ми порівнюємо романські костели у Франції, в Польщі, то хоч плити схожі, адже цистерціанці переносили до Польщі і певну форму, і певне уявлення про архітектурну ідею споруди, але разом з тим ми без особливих зусиль зауважуємо й чимало відмінностей. Польські костели романського стилю не покриті сланцем зі скель з околиць Гренобля, чи десь там в іншому місці, тому що матеріал для будівництва у Польщі був іншим. Так само на ґрунті традиції романської архітектури спостерігаються різні локальні рішення. Якщо ми визнаємо і погоджуємося з тим, що є пев-

ний зразок, то, очевидно, маємо прийняти, і можна погодитися з тим, що у списку ЮНЕСКО має бути представлений зразок, наприклад, певних українських звичаїв у Польщі, чи польських в Україні, чи взагалі якихось інших, оскільки справа стосується усієї Європи, чи взагалі цілого світу. Тому має бути певний зразок, який потім вивчають, що показує, як виглядав якийсь фрагмент спадщини, але це не значить, що різні фольклорні колективи повинні точно цього дотримуватися, бо можуть по-різному відхилитися від зразка. Так само, як певні традиційні теми в музиці отримують щоразу нове опрацювання та інструменталізацію, розставлення акцентів, темпу і так далі. Власне музика є добрим прикладом для порівняння. Музика Шопена, який, властиво, торкався народної музики, не є тією самою народною музикою, бо він її обробив. Шопена тепер наслідують різні музиканти, але вони також опрацьовують його музику, бо сам Шопен став свого роду зразком. Отже, можна було б і так зробити. У шкільних підручниках мав би бути описаний зразок, класична модель, характерний приклад звичаїв.

Тепер повернімося знову до українців у Польщі. Навіть якщо робимо опис якогось звичаю, то, перше, етнологи мають певну проблему із регіоналістами. Бо, мабуть, кожен регіонал хотів би, щоб його версія була найважливіша, щоб його зразок був зразком для всіх. Але це неможливо. Список ЮНЕСКО не може складатися зі ста тисяч пропозицій польських, українських, румунських й інших, тільки мусить мати певну окреслену кількість елементів. Таким чином, для вчених з'явилася нова проблема — конфлікт між наукою і місцевим патріотизмом. Натомість — повертаюся тепер до українців — у тому випадку, якщо прийняти, що зразок українських щедрівок чи будь-яких інших звичаїв має бути пов'язаним з місцевою українською традицією (а наша розмова відбувається у Львові), то ми повинні усвідомлювати, що це було б до певної міри нав'язуванням українцям з Вармії і Мазур чогось, що для них є чужим. Бо хоч вони і є українцями, проте ці свої традиції формували по-іншому. Таким чином, доходимо висновку, до твердження, що українські традиції різні залежно від контекстів, від країни, тому в українських списках мають опинитися ті традиції, які є місцевими, так само як у польському списку українські традиції з околиць Вармії і Ма-

зур. Хоч і відрізняються вони від місцевих, тих з України; бо для тих людей, українців з Вармії і Мазур, це певний зразок, який теж має бути описаний, навіть якщо і Ви, і я знаємо, що цей зразок був створений, зіплений з фрагментів, що походять з Лемківщини, з Бойківщини і так далі, і так далі.

Степан Павлюк:

Безумовно традиції зимових весняних свят мали певну своєрідність у різних етнографічних масивах України, так аналогічно і в Польщі. Однак у сучасних умовах сталися певні зміни, переважно у сценічній частині, виходячи із побутової сфери, хоч би з огляду архітектурних особливостей, коли появились у сільській місцевості багатоквартирні і багатоповерхові будинки. У такій ситуації, наприклад, колядницький гурт виключає із традиційного сценарію колядку під вікнами господаря, бажаючи йому гараздів у всіх його справах на цілий рік. Мене тішить ця обставина, що побутово актуалізуються і входить у живе побутування свята літнього циклу, зокрема свята Купала, — як в Україні, так і в Польщі.

Лєх Мруз:

Але ж, Степане Петровичу, Ви повинні усвідомлювати, що традиція Купала відроджується не так би мовити «натурально», її не відкопують з пам'яті, не пригадують мешканці сіл, а відбувається це за посередництвом інтелігенції. То інтелігенція починає запроваджувати ті традиції, які на додаток сама, значною мірою, вигадує. Три роки тому я брав участь у святкуванні Івана Купала під Вінницею на Поділлі. Організували це свято студенти Вінницького педагогічного університету. Пошили сорочки, а для чоловіків також штани з білого полотна, прикрасили їх українською вишивкою, виконаною швидше за все не за якимось певним регіональним зразком. Я також отримав ці білі штани і білу сорочку, як і завідувач кафедри етнології цього університету. Дівчата мали на головах вінки з квітів. Ну і ходили по колу, тримаючись за руки, співали, потім товкли збіжжя на кашу і варили, запивали цю страву відваром із зілля. Я запитав їх, звідки вони знають, яким було святкування, як виглядала традиція Івана Купала тисячоліття тому. І студентська молодь так мені відповіла на ці запитання: «Ну, трохи ми взяли з давніх етнографічних праць, з праць Кольберга, дещо з різ-

них сучасних українських досліджень, літератури, решту пошукали і знайшли в Інтернеті і зробили так, бо нам здається, що то так могло б виглядати». Ну і тепер, що ми маємо з цим зробити, чи внести у той список ЮНЕСКО, стверджуючи, що це оригінал, традиція, яку потрібно зберігати, хоч і знаємо, що це театралізоване дійство, вигадане на підставі якихось елементів, можливо, навіть частково правдоподібних, але перш за все цілком нових і щойно скомпонованих, згідно з уявленнями групи студентів чи інших шанувальників міфологізованого минулого.

Степан Павлюк:

Стосовно автентичності: програмою ЮНЕСКО звертається увага на фіксації оригінальних традицій нематеріальної культури, яка побутувала та існує сьогодні у певній локальній місцевості, перенесена у незмінному стані — групою осіб в інше етнічне середовище, беручи міграцію українців у ХІХ — поч. ХХ ст., а також депортацію під оперативною назвою «Вісла» у 1947 році. Найважливіше, щоб збереглася ідея обряду, її синкретичний зміст. У випадку із святом купала, яке було властиве багатьом слов'янським народам, головним мотивом виступає ідея збереження роду, для чого віднайдено цілий арсенал магічних дій, які, з одного боку, провокували на зближення, а з іншого — наголошували на цноті, естетизмі і красоті парування, винятковій добровільності і душевному пориву до взаємин. При емоційному піднесенні обряду одночасно була присутньою оберігальна і очисна ритуалістика. У якій би місцевості не проводилась святокупальська традиція, важливо, що зберігаються канонізовані атрибути: очисний вогонь, життєстверджуюча вода, щедрість, багатство, неповторна краса землі у виплетених з квітів вінків тощо. Хто б із мандрівників, краєзнавців, вчених, і незалежно в які часи зафіксував, у своїй ідейній основі традиції залишаються стабільними, хіба змінюється сценічність і розширюються, підсилюються змістова гама. Це прекрасно ілюструється у теперішніх традиціях українців, які оселилися на Мазурах. При різдвяних урочистостях, щоправда, дещо перехопивши з місцевого етнографічного колориту.

Виникає цікавість, якою мірою проникають, а чи проникають взагалі, елементи традиційної культури національних меншин, які компактно проживають у

Польщі у місцеву етнічну традиційність!¹² Сподіваюсь, що реалізовуючи наш спільний науковий проєкт на Мазурах і Вармії, довідаємось багато, можливо і несподіваного.

Лех Мруз:

Проте я мушу звернути увагу на основне питання. Те, що Ви говорите, те про що Ви говорите, — то картина, яку нам передали автори XIX століття. Так вони собі уявляли цю віддалену у часі картину минулого. Натомість як це виглядало насправді, вони також не знали, бо не могли цього бачити. Вони створили певну ідею, створили свого роду міф Купала, праслов'янських обрядів чи якихось інших. У 1933 р. вийшла в Кракові книжка «Боги слов'ян». Це деколи в антикварних магазинах можна її купити. Я її також маю. Це великий альбом, наповнений вишуканими гравюрами з невеликою кількістю тексту. Станіслав Якубовський, художник і графік, що вважається спеціалістом в галузі мистецтва деревориту, придумав на основі різноманітних нотаток з XIX століття і літературних текстів, що якщо є бог Перун (а в слов'янському пантеоні був такий бог, про це знаємо з хронік перших місіонерів), то він мусить мати якісь символи грому, бурі. Якщо є бог Велес, який є опікуном худоби, то десь в іконографії має бути включений елемент рогів, так само як богиня весни. Весна повинна мати на голові вінок з квітів. Хоча, як варто зауважити, не збереглося жодних оригінальних, давніх зображень цих богів, збереглися тільки їх імена чи назви. Ну, і створив художник-графік пантеон слов'янських богів, і цей пантеон зажив власним життям. Потім різні автори, особи, які цікавилися культурою слов'ян, говорили: «Ну є бог Велес, і відомо, як він виглядав, відомо, як виглядав Перун, відомо, як виглядала та чи інша богиня». Дослідник, вчений повинен, проте, знати, що «традиція» цього пантеону, цих уявлень, була створена в 1933 р. художником-графіком. І навіть якщо ми говоримо про давніх богів, про ідею дохристиянських свят, то насправді ми говоримо головним чином про те, що ми прочитали в літературі XIX століття і що нам показали художники XIX і XX століть. Бо насправді ми не знаємо, як це виглядало тисячу років тому. Коли я читаю хроніку Петра з Дуйсбурга з XIV ст., чи навіть звіти ченців XIV ст., які провадили місіонерську діяльність у Жмуді, в Лит-

ві, то я дізнаюся, як виглядали ще подекуди збережені давні релігійні обряди, деколи навіть дізнаюся, як виглядав той ідол, до якого молився місцевий люд, я довідаюся про культ святих гаїв, дерев, каміння чи культ вогню, які подекуди практикуються й досі. У тих давніх хроніках чи трохи пізніших записках християнських місіонерів знаходимо мізерну інформацію, але це крихти знань і їх можна подати у різній інтерпретації. А, крім того, походять вони зі звітів тих, чия місія полягала у викоріненні давніх вірувань і запровадженні християнства, і не завжди мирними методами. Також очевидно, що представлений ними образ не є об'єктивним, оскільки він стосується того, з чим вони боролися і що хотіли знищити — іншу віру, інших богів і обряди. Отже маємо скромні, відірвані елементи, на основі яких в період пробудження національної свідомості і в Україні, і в Польщі створено певну міфологію. І тепер ми підходимо до питання: чи ми повинні зберігати цю міфологію, цей образ дохристиянських часів XIX ст., визнаючи авторитет давніх авторів і думку деяких вчених, і на цьому будувати поточні знання, переконання, що так було. Чи може ми повинні сказати: «Не зберігаємо купальські обряди чи свято Івана Купала, бо хоч ми й знаємо, що таке колись було, проте не знаємо достеменно, не знаємо, яке саме воно було, тому не можемо його зареєструвати, записати у жодному списку. Бо ми записали б уявлення поета XIX ст., письменника, художника-графіка, як вони собі уявляли, як вони думали, як це свято виглядало». А тому у список культурної спадщини ми не повинні вносити того, як собі думав в XIX ст. якийсь письменник, чи як собі думав в 30-х роках XX ст. якийсь графік, що створював уявлення про вигляд слов'янських богів. Ми повинні записати тільки те, що було реальною традицією.

Степан Павлюк:

Але маємо пам'ять людей і маємо надзвичайно добру формулу, коли відбувалася передача з покоління в покоління тих чи інших традицій. І ця ідея, яка вже виникла в XIX—XX століттях, на прикладі того ж свята Купала, як воно відбувалося в якомусь масиві і в XIV, і в XII столітті, то вони все одно передавалися із покоління в покоління. Традиції, власноруч, — вони живуть через дітей, внуків, правнуків. І так воно постійно було. Тому ідея не загубила-

ся: вона могла до певної міри інсценізуватися, десь в якійсь частині словесно мінятися, але в ідеї вона залишалася. Ми ж знаємо дуже багато традицій, які є споконвічними. І, знову ж, ми як етнологи фіксуємо, що такі традиції в людей зберігалися і передавалися наступним поколінням через систему ритуалів. В тому то і є традиція, як форма передачі пам'яті, в тих чи інших виразах, жанрах, формах, матерії і нематерії. Тому нам сумніватися в тому, що десь воно дуже загубилося чи десь якимось чином видозмінилося в якійсь епосі — так, але це змінилося нашими пра-пра-пращурами. І на сьогоднішній день вони залишили нам ідею, яка нам симпатична, яку ми хочемо, щоб вона далі існувала. І в такій формі, яку ми на сьогодні зафіксували, маємо передати, спопуляризувати і ствердити — це є таке, яке ми зафіксували, що вона є автентична із попередніми епохами — оце наше, мені здається, завдання.

Лех Мруз:

Повернімося ще до початку, до тієї теми, з якої ми почали розмову, а саме до українців в Польщі, оскільки зараз ми повинні вирішити конкретну проблему. Це вже не є справою нашої дискусії, що таке традиція, лише запитанням: що ми повинні зробити, щоб те, чим живуть і що є важливим для українців в Польщі, і для українців — вже конкретно — на території Вармії та Мазур, було внесено у список, що записати, що взяти під охорону, щоб польська влада, зокрема польське Міністерство культури і національної спадщини, знало, як діяти? І коли нам зададуть запитання: що з українських традицій повинно бути у тому списку, з традицій українців у Польщі, то щоб ми не казали: «Ми не знаємо, нехай українці самі скажуть». Бо українці також мають право вимагати від Вас, від мене, щоб ми їм сказали: «Цей звичай, це його втілення є сучасним, місцевим, ви собі можете це зберігати, відтворювати, але це не є проявом спільної культурної спадщини». І в зв'язку з цим мені здається, а власне я в цьому переконаний, що дуже важливо було б запропонувати якесь вирішення цієї проблеми, якщо вже перед нами поставили питання про охорону нематеріальної культурної спадщини, зокрема культури українців у Польщі. Українців як меншини, але меншини, яка зараз живе в Польщі і яка запозичила собі різні елементи з польських традицій і культури, проте

їй надалі почувається українською. І в зв'язку з цим подумаймо, що ми повинні зробити в цьому плані; ми — тобто професіонали-етнологи. Так склалося, що про традиції, про українців у Польщі і їх культуру у моєму інституті зібрили трохи інформації. Разом з групою студентів кілька років тому я проводив дослідження на Мазурах. Це була реалізація ширшого проекту, що стосувався не тільки українців. Зібраний тоді матеріал зберігається в нашому архіві і може стати важливою відправною точкою для нових досліджень і для пошуку відповіді на запитання про охорону культурної спадщини українців у Польщі. Самі місцеві українці — як знаєте, бо Ви розмовляли з ними в Венгожеві — хотіли б більшого зацікавлення з боку українських вчених. До цього часу того серйозного зацікавлення не було. Тому я вважаю, що зараз і моїм обов'язком як поляка, як громадянина країни, в якій живуть українці, і Вашим обов'язком як українця, як громадянина України, є допомога також польській владі, щоб вони не втратили українців, не забули про них. Щоб записати також те, що є основним, що є в цьому випадку особливо важливим, тобто, що відбувається з українськістю українців в Польщі. Тому ми повинні провадити спільні дії, спільні дослідження і з цього розпочати пошук відповідей. Чому спільні? Тому що мені здається, що це може дати нам точнішу відповідь, краще розуміння типу і характеру явища. Українські дослідники виходять з трохи іншої традиції, польські дослідники також з іншої, можуть, навіть нехотючи, мимоволі шукати підтвердження своєї правди — української або польської, підтвердження своїх думок. В той час, коли та правда повинна бути правдою українців у Польщі. Ми не можемо у своїй діяльності їх ані українізувати, ані полонізувати — також коли будемо формулювати певні висновки. Просто це має бути так, щоб наша праця відповідала сучасним науковим стандартам, щоб наші національні і політичні емоції залишились за нами, як «за дверима». Просто потрібно виконати добре, на відповідному рівні роботу. І тому я вважаю, що саме ця ідея, з якою ми зіткнулись в Венгожеві, бо все-таки до цього ані Ви, пане академіку, тим не займалися, ані я — дослідження українців і їх культурного доробку є важливою проблемою. Ця проблема є настільки важлива наукова, дослідницька, українська і польська, громадянська, що ми повинні нею зайнятися.

Степан Павлюк:

Так, абсолютно підтримую таку позицію, яка повинна базуватися на високих наукових стандартах, ґрунтовно аргументована незаперечними документами, коли йдеться про історичні калізії минулого двох народів, а що вагомо — сусідів: українців і поляків, намагатися утриматись від контроверсійних інтерпретацій, які межують з емоціями, чи романтизмом, чого, звичайно, важко уникнути ані польським, ані українським дослідникам, дискусія між якими може привести до порозуміння. Зате досить важко вести розмірковані дебати з деякими російськими заполітизованими вченими, дослідницькою метою яких є не об'єктивізований погляд третьої сторони, а навпаки — подаються польсько-українські історичні взаємини спотворено, спробувати спровокувати міждержавний конфлікт між Україною і Польщею. Тішуся з того, що польська і українська еліта розшифрувала постімперську ностальгію за минулим і її тактику, коли нацьковуванням Москва пригнічувала і український, і польський народи. Маю підстави бути впевненим, що налагоджені приятельські взаємини між Україною і Польщею будуть міцнішати в усіх сферах, і будуть успішними. Але повернемося до нашої наукової програми, яка стосується українсько-польського порубіжжя.

Більш уважніше варто простежити динаміку тих еволюційних змін, які є в традиційності українців в Польщі і, зокрема, у вармінсько-мазурському середовищі. Сподіваюсь на успіх у дослідницькому проекті, спостерігаючи за тим, з яким достойним зацікавленням і відповідальністю підходять Ваші колеги з інституту до цієї творчої перспективи. І ще один момент для нашого проекту полягає у тому, що польські владні чинники у Варшаві, і особливо на місцях, з охотою толерують нашу дослідницьку співпрацю, особливо бажав би собі, щоб українська влада більше була зорієнтована на виявлення духовно-культурних цінностей української діаспори. Без сумніву, що наші дослідницькі справи підтримують добрий настрій наших краях у різних середовищах — українців у Польщі, поляків в Україні.

Лех Мруз:

А ще для нас — для Вас, для мене — цей проект і можливість дослідження українців на Вармії —

Мазурах має ще один науково інтригуючий акцент. Ці землі до кінця Другої світової війни належали Німеччині — точніше, більшість Вармії і Мазур. Ця місцевість, яка була пруською територією, потім німецькою, згодом стала частиною польської держави. Потім там примусово поселили українців. І маємо таку ситуацію, що українці в межах польської держави освоюють колишні німецькі землі з давніми культурними традиціями — мазурськими і вармінськими, а пізніше німецькими. Як знаєте, греко-католицька церква в Венґожеві — це колишній євангелістський костел. Це нам показує дуже цікавий динамізм місцевої української спільноти, яка не будує якихось дерев'яних хат, не пробує відтворити форми давніх сіл, лише освоїла, як би освятила своєю присутністю цю територію. Вони викупили євангелістський костел, зробили з нього церкву, і для них тепер це церква українська, хоча збудували цей будинок прусаки і його неоготична архітектура цілком відрізняється від традиційної церковної архітектури.

Степан Павлюк:

Отже, я можу зробити висновок, що з нашим розумінням і з нашим гуманістичним підходом до тих питань, які стосуються найважливішого — це серцевинних сфер буття, це свідомості людей, і те, що ми будемо розробляти дослідницькі програми, а в них будемо далі робити ті висновки, які будуть допомагати владі уважно ставитися до цього і допомагати нам, щоб ми могли дослідити ці процеси, а люди щоб чули себе комфортно як в Україні, так і в Польщі.

Лех Мруз:

Я хотів би, щоб ми обміркували ще декілька питань, проблем. Декілька років тому, коли я був на Мазурах, в одній місцевості, заселеній майже винятково українцями, відбувався невеликий, регіональний фестиваль шкільних фольклорних колективів. Там також виступав місцевий український ансамбль. Після виступу литовського фольклорного колективу керівник білоруської групи звернувся до них з претензіями, що вони насправді співають литовською, але це білоруський фольклор, їх мелодії, білоруські. Крім того, він звернув увагу, що також костюми, в які був вдягнений литовський колектив, не чисто литовські, бо мають, наприклад, такі самі крайки, як білоруський колектив: «Ви це взяли від нас, це не литовське,

це білоруське». Вступила у суперечку вчителька з української школи, — вона ж і керівник шкільного колективу. Вона заявила, що це не відповідає дійсності, бо це все українське. Тому що і мелодія, і слова тексту, хоча співаються литовською, фактично є українськими — ані білоруськими, ані литовськими, лише українськими. Так само, якщо йдеться про оздоблення і вишиті орнаменти костюму — вони також є українськими. Вони почали між собою сперечатися про те, чиї це мелодії чи орнаменти одягу. Виникла важлива проблема, і в зв'язку з цим підходимо до питання: що робити з такими елементами культури, також нематеріальної, до яких заявляють претензії, і які визнають своїми, винятково своїми, різні народи: литовці, білоруси, українці, поляки — просто сусіди? Різноманітні елементи культури — матеріальні твори, а також форми духовної культури, розповсюджувались не лише на території етнічного пограниччя. Процеси міграції різних культурних відгалужень, культурної дифузії були відомі етнологам, досліджувалися і описувалися вже на зламі XIX і XX століть. Тепер же — так, як в описаному вище випадку — вони стають приводом до суперечки, спробою привласнити винятковість. «Це моє, наше! Ми собі впишемо у той список ЮНЕСКО те, що співаємо, наше вбрання, бо це наше». Схожою є, зрештою, історія суперечки на форумі Європейського Союзу про овечий сир «осципек». Польські мешканці гір хотіли отримати патент, який підтверджує, що це є винятково польський продукт. Але словацькі горяни — адже ж польських і словацьких горян не відмежовує залізна завіса — роблять такі самі «осципки». Виникла проблема, суперечки й протести про те, чиїми є ті «осципки». Якої національності є осципек?

Є такий чудовий текст Івана Чоловіця, етнолога і філософа з Белграда — «Чиїми є гуслі». Гуслі — це популярний на Балканах народний інструмент, особливо в Боснії, Хорватії, Чорногорії і Сербії. Доки існувала Югославія, він був символом югославської етнічної спільноти. Проблема виникла після розпаду Югославії. Гуслям довірили роль національного символу, лідери держав і партій, намагаючись переконати, що вони вибрані народом, фотографувалися з гуслями, в промовах підкреслювали вміння грати на гуслях. Однак розпочалася суперечка за участю також етнологів, фольклористів, істориків, тобто вчених, про те, чиїми є гуслі. Су-

перечки не вирішили. Разом з тим гуслі, що символізували раніше спільноту народів, після розпаду Югославії і у зв'язку з потребою підкреслити відмінність, не могли бути спільним символом. З огляду на політичну вимогу з'явилися в Боснії голоси, що саз — інший струнний інструмент — більше передає характер боснійців, а в Хорватії вчені в цей час дійшли висновку, що хорватським інструментом, більше ніж гуслі, є тамбурин, тобто різновид мандоліни. Я пропущу той комічний елемент політичних суперечок про гуслі. Залишається, проте, запитання, хто, врешті-решт, є власником, який етнос має право сказати, що гуслі є його? Повертаюся до поставленого мною запитання: як вирішити справу тих елементів культури, до яких кілька різних етносів чи народів висловлюють претензії і кажуть, це є тільки наше?

Степан Павлюк:

Безумовно, що питання маркерів культури, а тим більше нематеріальної, яка має ту властивість, що в ближчій території, в ближчому просторі, а особливо на порубіжжі відбувається часто-густо процес, який можна назвати міксаційним у духовно-культурній сфері, коли фольклорні пам'ятки одного народу засвоюються іншим і влітаються у загальний етнічний фольклорний масив. Так, дехто каже: «І це моє». У такий спосіб розширюється простір буття народно-пісенної пам'ятки, що засвідчує її високу мистецькість. Хіба це не прекрасно? А вже завдання вчених з'ясувати історію появи цього фольклорного твору, визначити етнічне походження тощо. З метою значною мірою мінімізувати безпредметні дискусії варто вдатися до корисного підходу: організувати створення каталогів пам'яток традиційної культури національних меншин, як українців у Польщі, так поляків в Україні.

Лех Мруз:

Повертаємось знову до початку наших міркувань і основних питань. Я нагадаю зараз ситуацію з нашої зустрічі в Венгожеві. Ввечері ми співали українські пісні. Був присутній також один з Ваших колег. Він якоїсь миті сказав мені: «Я не знав, що ти так багато знаєш наших пісень». Я тоді відповів жартівливо: «Виходить з тебе націоналіст, бо це також мої пісні, тому я їх співаю». Натомість, якби він сказав:

«Багато знаєш українських пісень», то я б не протестував, бо вони є українськими. Але, коли він каже «наших», то відразу ставить кордон: «наше-ваше», «своє-чуже». А вони є також моїми. Я їх люблю, співаю, хоча знаю, що вони українські, я більше знаю українських, ніж польських пісень. Я цілком, глибоко переконаний, що автор тих слів не є націоналістом, не мислить категоріями виключення — ми багато разів розмовляли, дискутували, разом проводили дослідження, отже я в цьому впевнений. Але не свідомо, без злих намірів, він виявив певну поверхневу рису нашого мислення.

Знову ми підходимо до питання, на яке Ви, пане академіку, звернули увагу, що повинні вчені і спеціалісти старатись дійти до генезису суперечливого елементу чи культурного сюжету. Однак проблема в тому, що вчені також є громадянами, також є патріотами Білорусі, Литви, Польщі, України і т.д. Стосовно того самого елементу культури литовський вчений скаже: «Ні, не правда — українець помиляється, походження цього не українське, а литовське». І тут він звернеться до записів XVIII ст., до літератури XIX ст. Український вчений скаже: «Та як це, адже добре видно, що цей елемент походить з Поділля чи Гуцульщини». А білорус скаже: «Там у нас, на Поліссі, теж цей елемент чи мотив виступає, а оскільки його форма є простішою, це свідчить, що первісний зразок є білоруським». Тому що, як знаєте, вчені часто не опираються на поглиблені знання, а керуються своїм етнічним чи національним мисленням; зрештою, не тільки, бо часто вони знаходяться у розпорядженні політиків. Часи Радянського Союзу дуже виразно це підтвердили. Отже, власне ми опинилися на самому початку дискусії, що вчені теж цього не вирішать доти, доки кожен буде думати з точки зору свого етносу, свого народу. З іншого ж боку, слабкістю східноєвропейської науки — української, литовської, білоруської, але теж польської — є те, що ми в змозі щось привласнити винятково, лише для себе. Ми в змозі переконати інших, що наше походження є споконвічним, мова — старшою, ніж інші, культура — архаїчніша або старша тощо. Протягом довгих століть, чи була це давня Річ Посполита, чи це була царська імперія, різні елементи культури мігрували. Мігрували разом з людьми — втікачами з Речі Посполитої в степи України, з російськими ремісниками в Литву, з сіл

Полісся в Україну чи до Речі Посполитої, бо там жилося краще. Вирішити цієї миті, що було тим праджерелом, і чи воно було праджерелом українським чи литовським, майже неможливо. Я думаю, що в багатьох випадках ми повинні погодитись, що це спільне, що це виросло у якісь області, не в Африці, не за китайським муром. Виросло тут, де були білоруси, українці, поляки, а отже були змішані етнічно і суспільно, то й культура є конгломератом, сукупністю. Навіть, якщо вони ще не були — в сенсі ідентифікації — українцями, не були білорусами, не були поляками, були лише тутешніми мешканцями, мешканцями цього краю.

Степан Павлюк:

Я тішуся, що якщо будь-який сусідній народ залучив пісню у якийсь обрядовий сюжет і вона стала також йому близькою, за покликом душі, за відношенням до змісту і її світу — це позитивний процес, який варто вітати. Але я думаю, подібне етнічне взаємозбагачення до війни не призведе. Це приведе до просто нормальної дискусії у різних соціальних середовищах, викличе пошук уваги до народної традиційної культури. Отака дискусія не буде роз'єднувати, а навпаки — зближувати. Це буде симпатична дискусія. І я думаю, що оскільки уже основні етнокультурні маркери, визначені, які є за польською нацією, які є за білоруською у цьому масиві, які є за українською, то дискусії виключно будуть мати поглиблено пізнавальний характер. Я думаю, що все-таки багато речей буде уточнено лише дослідниками, бо при всій суб'єктивності, а також належності кожного вченого до своєї нації, звичайно, що окремі позиції будуть відстоюватися, а дещо буде узгоджено. І все-таки інтелектуальні еліти наших націй, розглядаючи мікросистемні проблеми, які стосуються етно-духовних категорій буття і поведінки особи, ми повинні рекомендувати владам і політикам модель макросистемної стратегічної поетики, виходячи із закономірного контексту співжиття держав і націй. Безперечно, пріоритетним залишається збереження національної ідентичності через неодмінність збереження всієї сфери національного традиційного багатства. Це не означатиме, що ми позакривали двері, вікна для інших. Ні, це означатиме, що ми будемо жити як у гарному великому населе-

ному пункті, де ми розуміємо один одного, але бережемо своє і не шкодимо іншому.

Лех Мруз:

Ця ідея дуже хороша, мені це дуже подобається, але Ви, пане академіку, повинні усвідомлювати, що те, що етнологи чи взагалі гуманісти напишуть, це дуже часто політики перетворюють на ідеологію. І, наприклад, якщо я читаю у статті українського науковця, про прадавню етнічну українську територію, що сягає кудись глибоко в Польщу, вглиб Білорусі, Словаччини, Румунії чи іншої країни, а підставою для тверджень автора є поява якихось фольклорних чи діалектних елементів, то я не подивуюсь, що потім серед політиків чи народних діячів з'явиться ідея, що «забрали від нас праукраїнські землі». Аналогічна ситуація мала місце і в Польщі. Коли я читаю статтю, що на Поділлі збереглись польські села, а в фольклорі їхніх сусідів легко можна віднайти польські елементи, і, що це є доказом існування там залишків прадавньої етнічної польської території, яку від нас забрали українці, то я бачу в цьому такий самий спосіб мислення. Наша наука повинна бути відкритою, критичною, спиратись на знання, а не на національне мислення, на польський чи український патріотизм. Я як етнолог знаю, що були міграційні процеси, що люди і культури змішувались, що те, що в Румунській Трансільванії є німецькі села, і що в фольклорі і мові їхнього не німецького оточення можна зауважити виразний німецький вплив, це не означає, що на них колись посягали німці і що це є їхня етнічна німецька територія. Я знаю теж, що оскільки трансільванські німці народились там, вони, їхні діди, прадіди, то це є також їхня земля і не можна до них ставитись як до чогось чужого, до чогось, що з'явилося, отже є чужим, не нашим, чужим. На території Мазовії, Підлісся, Поділля, Галичини жили численні місцеві єврейські громади. Мешкали там протягом століть. Від XI, навіть X ст. було єврейське поселення в Галичині. Перемишль, Львів, що знаходяться у сучасній польсько-українській прикордонній зоні, є містами старого єврейського поселення. Окрім мовної, релігійної, культурної відмінності, протягом тисячі років від появи євреїв вони переймали різноманітні культурні запозичення від неєврейського оточення. Так само, як це неєврейське оточення переймало елементи культури і тради-

цій євреїв. Ми повинні усвідомлювати, що процес формування населення Мазовії, Галичини, Підлісся і Поділля є довготривалим процесом. І зараз з'являється питання, як довго вони є гостями? Оскільки я читаю в праці іншого львівського професора, що євреї є тут гостями, то питаю: чи через тисячу років вони все ще залишаються гостями? Через стільки часу, то вони вже давно свої, тубільці. Через тисячу років вони вже є своїми, а не гостями. Варто також пам'ятати, що протягом тих сотень літ проходили через Галичину волахи, татари, угорці, і поляки, і русини, і ще багато інших, і сліди їх присутності залишились. Все це впливало на створення сучасного народу і сучасної Галичини. Повертаючись до сучасності, я думаю, що нам дуже важко, також і етнологам, виражати ідеї, які були б більш науковими, передусім науковими, більше ніж національними. Щоб могли стверджувати — так, в Польщі співають українською, як, наприклад, професор Лех Мруз співає, і який знає більше українських, ніж польських пісень, але це не означає, що він не є поляком ані це не означає, що можна йому заборонити співати українською, кажучи, що це наше українське, а не його. Не можна також з огляду на той факт, що Лех Мруз співає українською, робити висновки, що він насправді є українцем, хоча й про це не знає. На прикордонній території такі справи завжди є винятково важкими. Розділення, встановлення чітких кордонів, якщо етносів не ділило море чи височенні гори, є важким завданням. Тому у сучасній антропології постає окрема галузь досліджень пограниччя як певного окремого творіння. Це не є способом встановити, що тут Україна, а тут Польща, це шлях до розуміння певної своєрідної території широкого культурного обміну. І тоді розмови з польського боку: це наше українці від нас забрали, або з українського боку: це наше поляки від нас забрали, є ознакою того, що ми не розуміємо простих суспільних процесів. Але політики найчастіше думають інакше, хоча користуються нашими знаннями. Мене це не дивує, хоча я сам не є політиком, я знаю теж, що для того, щоб отримати голоси виборців, треба або добре говорити: «Буде краще, нас скривдила доля, від нас забрали, нам належить і т.д.» Роблять так українці, роблять так поляки, роблять так німці, роблять так чехи, нігерійці, аргентинці і десятки інших. Натомість для нас в ситуації, коли ведемо

міжкультурний діалог між дослідниками з Польщі, з України, з інших країн, коли ми маємо підняти питання, що є польським, що українським, що де записати у список — це важка справа, це важлива річ. Тим важливіша, що — повертаючись зараз до досліджень українців у Польщі — то німці, давні мешканці Мазур, якби приїхали, могли б сказати, що це не є ані українське, ані польське, — це наше, пруське. Лише тому, що українці освоїли ту землю, навчилися її любити, вважають за свою вітчизну, поляки освоїли і теж вважають її своєю вітчизною. І чи можна сказати, що українці, які купили німецький костел, не мають на те права. Це їхній костел на даний момент. Хоч збудував його хтось інший. Дискусія чи діалог на тему, що чие на території пограниччя дуже важка. А від нас це вимагає великої мудрості, щоб ми не призвели до того, щоб хтось говорив: «Це наше, це наше, це наше». І в зв'язку з чим ми маємо право, маємо право винятковості?

Степан Павлюк:

Насамперед, мудрі і розважені люди повинні собі розпрацювати технологію, тактику, теоретично — яким чином з'ясувати наші тисячолітні взаємини. Стихийно, безсистемно, без методики і узгодженої тактики розглядати кожну історичну подію, яка викликає міжсупільну роздратованість, буде справою безперспективною і безрезультатною. Тому я вва-

жаю, що наукові працівники є мудріші за політиків, далеко мудріші, далеко гуманніші і гуманістичніші. І тому в наших інтелектуальних середовищах маємо напрацювати методологію, виходячи з історичної об'єктивності, насамперед, і потреб сьогодення. Тому ми маємо виходити з засадничої формули: якщо не вирішити, то провокації у наших суспільствах виникатимуть на потребу лихих замовників: чи внутрішніх, чи зовнішніх. Вивчаючи минуле, моделюємо наше добросусідське життя на завтрашній день з неодмінною умовою — максимальне сприяння державними чинниками збереженню батьківських етнокультурних цінностей з усіх сфер життя. Я за те, щоб вчені вносили дуже спокійний ритм у сучасне життя, але з'ясовуючи дуже об'єктивно всі обставини, процеси, які відбувалися в минулому, бо вони були і повинні бути відповідальними за наукову інтерпретацію.

Лех Мруз:

Ми порушили кілька важливих, основних для науки, для наших досліджень проблем; але теж важливих для усвідомлення іншим — чиновникам, регіональним діячам, науковцям. Однак мені здається, що ми тільки на початку, що ми повинні на ці теми дискутувати, ділитися знаннями, ідеями. Щоб те, що ми робимо, було на рівні сучасних знань і відповідало їх стандартам — більшою мірою науковим, ніж національним.